

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1984

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör

Fil. dr Sten Skansjö

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr Anna-Christina Meurling, Lund

Fil. kand. Allan Persson, Lund

innehåll

	Sid.
Marianne Nyström: Carl Georg Stjernsvärd – de sista ödesdigra tio åren av hans liv	1
Jens Möller: Dikning i Skåne	14

Carl Georg Stjernsvärd – de sista ödesdigra tio åren av hans liv

Av Marianne Nyström

Kaptensgatan 7, 114 57 Stockholm

En av föregångsmännen för det dynamiska 1800-talets betydelsefulla omvandling av jordbruksdriften var Carl Georg Stjernsvärd på Engeltöfta. Denna artikel behandlar Stjernsvärds personliga levnadsöde med speciell inriktning på slutet av hans bana.

Carl Georg Stjernsvärd (1767–1825) står vid sidan av Rutger Maclean (1742–1816) som den store jordbruksreformatorn i början av 1800-talet.

Maclean hade ärvt sitt gods Svaneholm 1782. Han hade tagit intryck från England, Skottland och Holland och hade börjat införa likartade system som där i avsikt att öka avkastningen av sitt jordbruk. Genom att avskaffa hoveriet (dagsverksskyldigheten) och införa enskifte på arrendegårdarna förbättrades utbytet av jordbruksdriften för såväl jordägare som arrendatorer.¹

Stjernsvärd, som ärvde Engeltöfta 1793, har troligen inspirerats av Maclean. Med enorm arbetslust, initiativförmåga och socialt patos skapade han av Engeltöfta en mönstergård som lockade många besökare.

Under en hektisk reformperiod på 25 år lät Stjernsvärd omvandla stora arealer med sank ångar och magra utmarker till fruktbar åkermark genom täckdikning och andra moderna jordförbättringsmetoder. Han höjde jordarnas avkastningsförmåga genom att införa ett rationellt cirkulationsbruk. Han lät omedelbart efter enskiftesstadgans tillkomst 1803 enskifta sina domäner, varefter Engeltöfta

gods organiserades i en huvudgård och 18 farmer. Stjernsvärd lät vidare uppföra en redskapsfabrik och tillverkade där för sin tid mycket moderna jordbruksredskap, bl.a. den berömda engelska plogen med vändskiva av järn. Han lät också bygga vägar och genomföra omfattande skogsplanteringar, han uppförde mejeri och tegelbruk och inrättade såväl skola som sjukhus på godset. För att kunna genomföra sina stora projekt var han tvungen att uppta stora lån.²

Stjernsvärds nya metoder tilldrog sig stort intresse men följdes också på sina håll med skepsis. Fram till 1814 hade han inga svårigheter att uppbringa medel till sina investeringar. Om han räknade med att de vidlyftiga projekten skulle löna sig på längre sikt eller om han redan vid denna tid icke hade tillräckligt ekonomiskt sinne är svårt att ta ställning till.

Från 1815 till sin bortgång skrev Stjernsvärd mer än 200 brev till Gustaf Fredrik Wirsén.³ I dessa kan man år från år och ibland månad för månad eller dag för dag följa hans kamp att behålla Engeltöfta och hans eget och hans familjs öde – allt intill det tragiska slutet. Det är tiden 1815–1825, de sista ödesdigra tio åren, som skildras i denna uppsats.

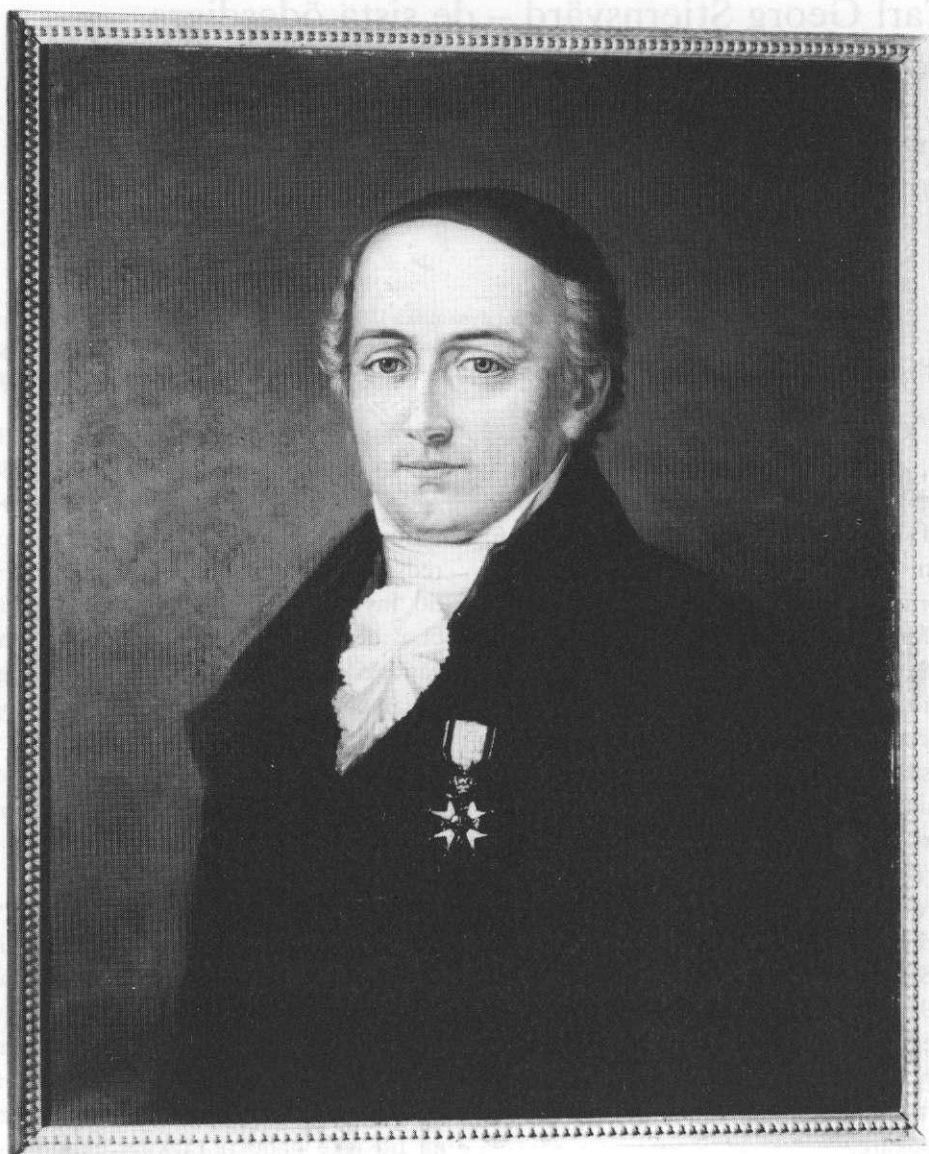

Fig. 1. Porträtt av Carl Georg Stjernsvärd (1767–1825). (Foto: Porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.)

Familjeförhållanden

Carl Georg Stjernsvärds far hade ett militärt förflutet. Som ung hette denne Rudolf Hodder Ahlberg, men efter pommerska kriget, där han utmärkt sig för tapperhet vid flera tillfällen, adlades Ahl-

berg och kallade sig då Adelhjerta. Av tyske kejsaren erhöll han 1768 adelskap under namnet von Ahlberg. På Adolf Fredriks befallning ändrades hans namn till Stjernsvärd 1773. Ätten introducerades 1776.

Fig. 2. Porträtt av Carl Georg Stjernsvärds föräldrar: Rudolf Hodder Stjernsvärd (1728–1793) och Wendela Margareta Skytte af Sättra (1732–1804). (Foto: Porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.)

Rudolf Hodder gifte sig 1762 med Margareta Skytte af Sättra som tidigare varit gift med den betydligt äldre Otto Tott på Skabersjö, avliden 1758.⁴ De nygifta bosatte sig på Månstorp i V. Ingelstad, ett litet officersboställe där tre barn föddes. Den ende överlevande var sonen Carl Georg.⁵

I början av 1770-talet blev Engeltofta gods till salu. Gården ansågs vara vanvårdad med mangårdsbyggnad och uthus i dåligt skick. Rudolf Hodder tog avsked ur armén och köpte egendomen – delvis kanske med pengar som Wendela ärvt av sin förre man. Trots missväxt och många motgångar samt stora skulder lär han ha fått gården att bli lönsam. Rudolf Hodder Stjernsvärd avled 1793 oväntat på en resa i Närke. Dödsorsaken skall ha varit »en växt på vänstra kinden som en bonde från Nerike olyckligt opererade».

Carl Georg Stjernsvärd, som nu ärvde egendomen, hade som ung genomgått kadettskola i Karlskrona. Han hade varit kornett vid Södra skånska kavallerirege-

mentet, och som löjtnant hade han i Finland deltagit i kriget mot Ryssland 1788–1790. Efter att ha befordrats till ryttmästare 1790 tog Stjernsvärd år 1791 avsked ur armén. Hans avsikt hade varit att tillsammans med fadern helt ägna sig åt skötseln av Engeltofta.

Den egendom, som Carl Georg sålunda övertog 1793, sträckte sig över 8000 tunnland i fyra socknar. Liksom sin far började han sitt värv utan att ha kunskaper om skötseln av en större gård. Ett gott stöd bör han ha haft av sin mor, som emellertid efter några år flyttade från huvudbyggnaden till en annan under Engeltofta lydande mindre bostad.

En upplysande och värdefull samtida beskrivning av den unge Stjernsvärd lämnas av Ernst Moritz Arndt.⁶ Denne skrev:

»Engeltofta förtjänar att beses av varje resande, han må vara främling eller infödd. Godsets ägare, dess nya hushållsmetod, samt en myckenhet anläggningar och planer göra det hela rätt intressant. Ryttmästaren Stjernsvärd är en rask, ung och välbildad man, vilken i he-

Fig. 3. Engeltöfta på C.-G. Stjernsvärds tid, med ladugården till vänster och corps-de-logiet i mitten. Den ståtliga byggnaden till höger är en verkstad för tillverkning av jordbruksredskap. Här bodde och arbetade godsets smeder, snickare och tunnbindare. (Ur Ulrik Thersnmers »Fordna och närvarande Sverige – Skåne», 1817–23.)

la sitt väsende ävensom i sitt levnadssätt uttrycker något stort och idealiskt, vilket väl ofta leder till någon överdrift i verkligheten, men dock givit denne man en sällsynt mildhet och artighet mot alla, som omgiva eller lyda under honom. Han har uppgjort utomordentliga planer, och utför dem även med oerhörd styrka och hastighet. Mätte hälsa, penningar och kredit aldrig fattas honom, så att det som i början är så skönt, vid slutet ej må bli ämne för folks smädelser, och därigenom mera skada än gagna den goda saken.»

Arndts onda aningar var inte obefogade. Mindre än tio år senare var ruinen ett faktum.

Förvisso hade Wendela Stjernsvärd hoppats att sonen skulle gifta sig ståndsmässigt, helst med någon som också förde pengar till boet. Sonens vidlyftiga, progressiva och nya idéer torde snart ha oroat henne.

Men ödet ville annorlunda. På gården fanns en tilldragande mejerska, Anna Petersdotter (f. 1775), som var född och uppvuxen i Barkåkra, där såväl hennes fäderna som möderna finns antecknade sedan slutet av 1700-talet. I april 1795 nedkom Anna med en son, enligt dopboken född utom äktenskapet, men med faderns namn angivet – Carl Georg Stjernsvärd. 1799 föddes nästa barn och sedan nya barn vartannat år. Först efter det sjunde barnets födelse och efter över aderton års samliv gifte sig Stjernsvärd 1813 »och dess barns moder». Därefter födde Anna ytterligare ett barn.⁷

Man kan ana att den gudfruktiga Wendela Stjernsvärd djupt ogillade detta förhållande – så t.ex. bevitnade hon inte något av de fyra första barnbarnens dop, födda före hennes bortgång 1804. Där-

emot var Annas föräldrar och syskon dopvittnen, vilket visar hur självklart Carl Georg Stjernsvärd uppfattade sin förbindelse med Anna. Och hur oberoende han var av tidens stränga ståndslagar. Men Wendela Stjernsvärd var inte ensam att fördöma sonens »osedliga liv». Omvittnat är att Stjernsvärd ständigt blev utsatt för påtryckningar från prosten Falck i församlingen och att denne ofta, till och med från predikstolen, i förtäckta ordalag blandade in ord om Carl Georgs »skamliga förhållande».⁸

Stjernsvärds inställning till äktenskapet och hans förhållande till sina barn är förbryllande och motsägelsefull. Så skrev han t.ex. i januari 1820 till Wirsén:⁹

»Ihågkommer den dag jag gifte mig. Då sade jag till mina Barn, Detta är sista steget af faderlig Ömhet. Nu beror det af Eder att straffa eller Belöna företaget.»

Och senare samma år 16 april:

»Jag äger en Stolt hustru som jag ryckt från en lyckelig bondpigas Lif».

Vidare i ett odaterat brev:

». . . En Gränslös och nästan onaturlig Kjaerlek till mina Barn, gjorde mitt giftermål, varigenom jag förflyttade dem i en annan Carriär utan att rådfråga mina Majores dertill. Från denna stund bör jag räkna min Olycks Epoque. Mordbrand, missväxtåren Complicerade affairerna och utmätningen av farmen Engeltöfta . . . »

Dessa citat styrker ytterligare uppfattningen att Stjernsvärd brast i verklighetsinse. Vid denna tid hade ju s.k. oäkta barn mycket begränsade rättigheter. En pojke som fötts utom äktenskapet hade inte möjlighet att bli antagen som lärling i ett skrå och mycket mindre att bli kadett. Man kan då förvåna sig över att Stjernsvärd i sin ställning som godsherre med så många underlydande – svenska som utländska – inte tidigare låtit legalisera sin

Fig. 4. Poträtt av Anna Petersdotter (1775–1846). (Foto: Porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.)

förbindelse med Anna. Vad prästerskapet, modern och samtiden tyckte brydde han sig synbarligen föga om.

Att Stjernsvärd efter så många år äntligen gifte sig torde sammanhånga med frågan om barnens efternamn. Förmodligen hade de anmälts till Riddarhuset för registrering, men avvisats på grund av »oäkta börd». Förhållandet med Anna måste då legaliseras.

Stjernsvärd lämnar Engeltöfta

Som tidigare nämnts började de ekonomiska svårigheterna för Stjernsvärd redan 1814. Han hade lånat avsevärda belopp för alla sina projekt, belopp som ju också fordrade årliga räntebetalningar. År 1816 blev krisen akut. Stjernsvärd skrev till Wirsén 19 april: »med varje Stund växer eländet och Missnöjet» och 22 juni samma år: »utan penningar kan jag ej räddas . . . »

Men Stjernsvärd drabbades dessutom av motgångar utan egen förskyllan:

»Mordbranden som år 1814 övergick mig för vilken förbrytaren misste lifvet, gjorde mig en kontant förlust af mera än 25.000 Rdl Bco. Dertill kom Rotssmittan på mina hästar av vilka 56 ston måste ihjälskjutas.»¹⁰

Men trots penningnöd förändras inte verksamheten eller livet på Engeltofta:

»Till det här vid Engeltofta inrättade sjukhus har hela omkringliggande orten vid infallande farsoter haft tillgång och njutit fri läkarvård, medicin och underhåll. Då rödsoten för 2-ne år sedan så allmänt härstädes grasserade blevo 136 personer dervid intagne och hulpne och smittan avstannade. Doktoren Wieslander här på stället, beständigt underhåller och sköter de sjuka. Ortens barn bliva även fritt betjente med vaccination.»¹¹

Här har man ett fint exempel på Stjernsvärds socialt syftande omtanke och på hur före sin tid han kunde vara. Men att utöva välgörenhet i stor skala hade han inte råd med.

Ett annat bevis för att han inte ville inse allvaret i sin situation framgår av den fortsatta korrespondansen med framstående engelsmän inom jordbruksområdet. Stjernsvärd bad exempelvis Arthur Young att skaffa honom en trädgårdsmästare som kunde plantera hagtornshäckar och Lord Kellie om fröer och plantor som inte fanns i Sverige, allt för att kunna anlägga och plantera en park på hela 120 tunnland.¹²

I mitten av 1816 ville tydligen Wirsén ha rapport om den ekonomiska ställningen. Stjernsvärd avgav en sådan med rubriken »Sammandrag af de Skulder som fordra att skyndsamt blifva betalte». Denna utvisar låneskulder på nära 250.000 Rdl Bco och låneräntor på 44.000 Rdl. Trots detta anställde han en ny guvernant samma år.¹³ Husförhörslängden visar att ett oförändrat stort antal anställ-

da som kuskar, betjänter, ridpojkar, hushållerska, pigor och drängar bibehållits.¹⁴

I slutet av år 1817 insåg Stjernsvärd allvaret och började ge upp. Då kom den ena lagsökningen och utmätningen efter den andra och i juni 1818 ansåg sig Stjernsvärd nödgad avträda egendomen till sina fordringsägare. Nyheten väckte ett enormt uppseende, man förstod att han ej förmått »rätta munnen efter matsäcken».

A. F. Tornérhjelm, en av Stjernsvärds vänner och borgenärer, skrev till statsministern:¹⁵

»att egendom och dess system ramlar är skada för lantkulturen. / . . / Men det kan ej hjälpas. Ty Stjernsvärd vill ej hjälpa sig själv. Regeringen kan ej göra mer. För ingen undersåta har den gjort mera. / . . / Dess belägenhet är högst bedröflig och det så mycket mera som han af sin ställning synes vara alldeles nedtryckt och saknar den rådighet som han förut ägt.»

Engeltofta såldes 1819 till Carl XIV Johan för 450.000 Riksdaler Banco, värderingen löd på 500.000 Rdl Bco. Kungen utsåg en man – Karl de Mottoni – att sköta godset.

Stjernsvärd skrev till Wirsén den 30 april samma år:». . . idag sker transporten av 20 legda vagnar till Pihlshult». Han fogade till brevet en utförlig redogörelse för sitt mellanhavande med de Mottoni. Denna relation återges här i sin helhet.¹⁶

»Relation om de mellan herr Öfverste Lieutnanten och Riddaren de Mottoni och mig förefallna händelser, dels i Stockholm dels på Engeltofta.

Innan köpe-Contractet om Engeltofta Egendom ännu war författadt, war min rättighet att af Inventarierna få aftaga och behålla Lös Egendom för ett värde av 6.700 Rdl Banco, redan beviljad och deciderad. I närvaro af hans Excellence Herr Grefve af Wetterstedt, ärböd mig i anledning deraf, herr Öfverste Lieutnanten och Riddaren de Mottoni, att i stället taga denna Summa contant; och då jag

icke dertill wille eller kunde samtycka, blef herr Mottoni missnöjd och yttrade: det han skulle göra mig all möjelig Chican, det han ock trogit uppfyllt.

Herr Mottoni gick genast till nu mera framlidne herr Justitie Cansleren, som då hade köpe Contractets uppsättande under arbete, och med honom så tillställdte, att åtkomsten af mina fordringar, som mig likwäl war beviljad blef så försvård och i Labyrint invefvad att jag ej möjeligen skulle kunna dem utbekomma; att all hjelp och biträde wid min flyttning blef förbuden och den så owanliga Stroph i köpe Contractet införd: att wederbörande auktoriteter skulle anlitas om handräckning att deposidera mig, ifall jag ej till den 30 April afflyttade.

Den 30 Martii underskrefs köpe Contractet och den 5 April afreste herr Mottoni från Stockholm till Engeltofta, men i anseende till mina Liquider måste jag dröja qvar till den 14 derpå följande och ankom den 17 om natten till Engeltofta. Den förste jag der såg var en galonerad Laquej, uti hvilken jag igenkänner en af mina Ridgossar – just densamma som herr Mottoni några dagar derefter höllt 14 dagar arresterad i Tornet på vatten och bröd. – På tillfrågan i hvars tjenst han stod svarade han: i Herr Öfverste Lieutnanten Mottonis. – Påföljande morgonen blef jag underrättad att Mottoni wid sin ankomst den 9 sjelf satt sig i besittning Egendom och Inventarier, utan föregången Inventering af mitt på stället warande Ombud och att folket fått befallning att icke ens svara på de frågor jag kunde göra dem, och än mindre lyda hvad jag dem tillsade.

Jag blef förundrad öfver ett så owanligt handlingssätt och ännu mera då jag för att anstallta om en ordentlig aflefverering af Egendomen, tidigt om morgonen inkallade en min gamla Ladufogde, som hastigt inkom och sade: jag tors inte tala med Majoren, jag är förbuden av Öfversten, hvarpå han skyndade ut. – Jag trodde karlen felade på förståndet, eller och herr Mottoni, samt upspteg och geck in till min hustru, som berättade mig: att då herr Mottoni den 9 hit ankom, befallte han att blifva inrymd de 3ne öfvra Rummen som mina Döttrar bebadde och då hon svarade att desse Rum ej förr än den 30 kunde utrymmas, emottog han omsider fast med missnöje det i nedra Wåningen för anrättade Rum, som

Hans Kongl Höghet Kronprinsen bebadde under sitt sista höga wistande på Engeltofta. – Jag fick således ej rigtig reda på någon ting, mig mötte endast min Familles Sorg och ledsnad öfver herr Mottonis ohöfvliga behandling.

Af mitt ombud på stället, förre Cronofogden Bergström, blef jag emellertid underrättad om den widsträkt Fullmagt herr de Mottoni rörande styrelsen af Engeltofta utaf Hans Majestät Konungen hade undfått; och i anledning deraf, insteg jag kläckan 9 på morgonen i herr Mottonis Rum, hwarest jag fant honom ännu på Sängen, wid hvilken woro placerade 2ne Pistoler och en Sabel. – Han emottog mig ungefärligen som jag föreställer mig en Apatisk Pascha sin Slaf. Ha – ropade han, straxt inkom Camartjenaren som befalltes inkalla uppsyningsman Björnberg. – Denne kom. – Majoren har kommit till Engeltofta – sade herr Mottoni – här befaller jag och ej han, kom ihåg mina Ordres, den som hjälper honom med inpackning eller lyder honom får 50 prygel.

Mattiman inföll och Bordet war anrättadt. – Då jag inkom i Salen, låg en win Bouteille ställd i en Carott mitt för Bordet fanns 2ne tallrikar, en med Rettikor och en med Rödbetor. Med en betydande mine och gravitetiskt insteg nya husbonden och placerade sig der Camartjenaren som höllt i Stolen och bakom honom den galonerade Pojken, häge instruerede att ej servera någon annan wid Bordet än herr Mottoni.

Efter middagen annonserade jag aflefvereringen av Inventarierna och att det dertill behöfdes folk. Svaret blef: Konungen har förbudt att ingen hjelp av hans folk får lämna den. Jag frågade hwilka woro hans folk? Svarade alla här på Gården utom jag. – Jag frågade då ytterligare Hwem som då skulle göra aflefvereringen? Mig svarades: Herr Majoren Sjelf.

Den dagen passerade, och min Hustru, med biträde af Barnen och den hjelp som kunnat skaffas af Arrendatorerne och mina Släktingar sysselsatte sig med inpackningen af våra tillhörigheter. Men i brist på folck war jag nödsakad lämna SpannmålsMagazinerne, Lagerkällaren med Brännvinet, Stallar Ladugård och öfriga Inventarier öfwer hvilket allt Räkningarne war i ordning efter de underskrefne förteckningar, hwilka Folcket som fick allt detta om händer och under wård innehade. Packhalmen och det obetydliga Hö, som sedan

uppgått till Packningen, ställdes jemväl i fråga att återleverera, hvilket likväl ej blef värkställt; dock blef jag häraf föranlåten att för arrendatorerne göra förbehåll på mera täckhalm, om så behöfvdes.

Efter några dagar blef äfwen gamla Taffeltäckaren Grunditz, som 30 år varit i mina föräldrars och min tjenst, samt sedermera anställd till fiskare, förbuden att passa upp vid Bordet, emedan han nu tillhörde Konungen.

Under mellantiden af den 17 och 30 April, fecks en del Lax wid Laxfisket, hvaraf jag som då födde och underhöll hela hushållet, en dag lät taga en Lax till mitt bord. – Wid Bordet frågade mig Herr Mottoni huru jag understode mig att taga af Konungens Lax? Billigt förtredad öfver en så högst förolämpande och stötande fråga, framställd i närvaro af mina Barn och de flere vid Bordet, samt de uppassande Domestiquerne, svarade jag med häftighet: När wi komma ifrån Bordet skall jag wisa Er hvad jag understår mig att göra wid Eder då herre som karl, och chicanera ej här ibland mina Barn, hvilka alla började gråta, men herr Mottoni som häraf blef modfäldt, war sedermera ej fogad att emottaga någon vidare Explication.

Om ej min fredna goda och aktningsvärda Granne Herr Stadt Secreteraren och Riddaren Friherre Ehrenborg haft den godheten för mig att af sitt Gods lämna mig 60 wagnar hade jag näppeligen till den 30 april kunnat få mina saker bortflyttade, emedan Engeltofta Gudsman förbudit att emot hvad betalning som häldst göra mig någon mindsta handräckning. – Jag frågade herr Mottoni om min sons twenne tjenst hästar efter den 30 fingo qvarstå på Engeltofta 3ne dagar, eller till den 4 Mai, då officersmötet skulle börja? Men detta refusades äfwen, och jag måste således bortsända hästarna ehuru jag som Inventarier efterlämnade mera än 21.000 Ltt hö och större quantum Halm än som uppgick och förfordrades till utfordring innan ny Gröda bärgades. – Uti min närvaro utgaf äfwen herr Mottoni Ordres att hwarken den Ordning eller det bruknings-sätt jag haft skulle följas, och att den som wägade nämna eller proponera något derom skulle af honom arresteras och pryglas; endast den ordning han utstakade med Sådnen och det mera skulle efterlefwes, emedan han bäst förstod detta; och ni skolen weta, tillade han att här befaller jag Kungen, men Kungen icke

mig; Konungen behöfwer mig men jag ej Konungen, och därför kan jag straffa er som konungen.

Trött och ledsen vid detta radotteri och herr Mottonis Ohöfligheter, afflyttade jag från Engeltofta den 3 Maii, utan att sedermera hafva haft den äran att se Herr Öfverste Lieutnanten och Riddaren de Mottoni, förutan en gång ganska hastigt wid Ramlösa, förr än i slutet af November månad förledit År, hos en aktningssvärd Officer i Helsingborg, dit jag af Herr Mottoni skriftligen blef kallad och utmanad, och jag i följe deraf på utsatt Tima mig inställdte, men fant herr Mottoni wid detta tillfället sig alldeles lik, som då fråga war om Laxen.»

Efter denna nedsättande och skamliga behandling lämnade familjen Engeltofta för att aldrig mer återvända. Stjernsvärd, hårt prövad av de sista årens ekonomiska oro, blev så till sist tvingad att överge ej blott arvet efter sina föräldrar utan även sin hustrus och sina barns födelseort.

Huruvida försäljningen af Engeltofta kunde stabilisera Stjernsvärds ekonomi är intc utrett. Det framgår dock av breven till Wirsén att han under följande år på sin nya arrendegård Pihlshult ville satsa såväl pengar som intresse. Och det behöfves! Hustrun och de sju barnen var alla mer eller mindre beroende af honom. Den äldsta dottern var 20 år och ogift, den yngste sonen 4 år.

Pihlshult 1819–1825

Denna gård i Allerums församling hörde till Övedsklosters domäner. Troligen hade Wirsén påverkat Stjernsvärd att arrendera gården och kanske också medverkat till förmånliga villkor. Vad skulle Stjernsvärd, förklarligt trött och desillusionerad som han var, annars tagit sig före? Han var nu bara 52 år gammal.

Det framgår af breven till Wirsén att han umgicks med storstilade planer – han

Fig. 5. Engeltofta idag : corps-de-logiet. (Foto: Cal-Filip Mannerstråle.)

hade bl.a. fått frestande anbud från Danmark. Men han kände sig kraftlös och skrev till Wirsén den 17 mars 1820:

»... på Heder och Tro försäkrar jag att Engeltofta af mig för evigt nu är glömt /.../ och jag har gjort allt för att wisa det jag ej be- dragit Kongl. Majt. Drömmen är slut och jag har waknat. Jag vill hvila, spara och lefva i husliga dygder, wapenbragder vill jag undvika och tacka försynen för Bergningen.

Uttalandet tyder på resignation och en viss sinnesfrid. Det första året på Pihls- hult skrev Stjernsvärd »Engeltofta förr och nu» redogörande för sina metoder och resultat. Den kan uppfattas som en försvarsskrift. Dock hade Stjernsvärd vid denna tid fått bekymmer av helt annan art. Det gällde äldste sonen Carl, löjt-

nant, 25 år gammal. Till Wirsén skrev Stjernsvärd 20 januari 1820:

»Resultatet af alla mina uppostringar äro högst bedröfveliga. Som en högst öm fader har jag till min älsta Sons uppförande lidit en hjertesorg. – Chef. Cammerader och alla sågo till det längsta genom fingrarne med honom. Men en oböjlig vilja förstörde honom som fallit i nätet på den liderliga Mademoiselle Gall- vadin – hans galenskap nertog då jag lämnade Stockholm i våras med den så overdiga. I Sön- dags tillkalade General Flach honom, han fick valet af – att begjära i Åhr Kungl. Pennition – eller afskjed. Pennition för att gå utrikes. /.../ utom de betalte Skulderne i Stockholm, har han förstört öfver 1000 Rdl Bco i sommar. Jag har detta Sorge barn här, *Som är svag i kjaerlek och af fruktan feg. /.../ Ehuru jag några Åhr har kunnat sett detta Öde – Så lider jag ofanteligt.* All Heders kjänsla är nu förlorad hos honom. Mitt sinneslugn behöfver jag

Carolina Memea
1834

Fig. 6. Porträtt av Carl Georg Stjernsvärds barnbarn Anna Carolina (Memea) Stjernsvärd (1817–1907; se vidare nedan not 17). (Foto: Bildarkivet, Kungliga Biblioteket, Stockholm.)

stå vid med de få rädnings styrkorna för min familje – men af bägge delarne har den äldste förstört.»

Och den 22 januari samma år:

»Råstet freter järnet. Dräppet gör håla i den hårdaste Sten, Bekymmer af Skamsorg har sedan i Torsdags lagt mig i Kalv, en mattighet har intagit Kroppen och We i Skjaelen som gör mig otjänlig till allt utan att med grämlse betrakta min Olyckelige Sons förestående Öden. / . . / På hans afskjed väntar han med otålighet. / . . / Uti vår stora nöd gaf min rådigast hustru och hans förståndiga Sister det råd att från Westerwicks trackten herskaffa en Mademoiselle Lychov med vilken han har en dotter och som han låtit taga kyrka som sin Hustru¹⁷ – Dottern har han ej fått sedt – dessa

kommo igår. Barnet och denna af honom förstörda varlese, betrackade han med en Djefvulsk hårdhet. Mademoiselle Lychov är ett förnuftigt frumtimmer utan detta fel. En rar människa – väl ansedd – är i huset hos Am. Nordenskjöld. / . . / Hans vanhederliga Skulder är af familiens rädnings styrkor betalte. / . . / Vildhet, hårdhet och Wiljan har förnuf-tet aldrig fått handleda. Och Olyckan till vid 25 Åhr aldrig behöft täncka och okjänd för Behofvet. / . . / Lånar skrifver tiggarbref – då detta tar slut faller På Rysvärda dårskaper och blir ett Stockholms skandal. / . . / Alla mina Barn har något Järnaktigt så till Kropp och Skjäl / . . / flickor är böjda till stolta varelser – de har hanteradt all motgång utom denna – och denna har så tagit att de är knapt igenkännliga. Modern vandrar som en hamn mellan Sörjande Barn, en av bekymmer nertryckt fader och en Wilder Son. / . . / Söka mig ett ställe ur Provintsen där mitt renommé ej hade varit Osmakeligt. / . . / Och draga mig som paddan under eget skal och fullkomligt späna mig från Plogen. / . . / Herr Baronen förvånar mig, med all den möda och Grace som lämnas min finansiella Ställning – en man med Herr Baronens börda – Omakar sig med en underordnads rangering. Jag tackar därför alla ödmuikast.»

Troligt är att Wirsén använt sina förbindelser och sitt inflytande. Carl Stjernsvärd fick en arvodesbefattning i Waxholm. I mitten av april skickades Carl till Stockholm med respengar och förmåningar att uppvakta Wirsén och sedan direkt inställa sig i Waxholm. Men väl i Stockholm blev frestelsen för stor. Carl stannade där och i brist på pengar gjorde han sig skyldig till en direkt ohederlighet.

När Stjernsvärd fick kännedom om detta skrev han till Wirsén 11 juni 1820:

»Det enda jag söker afvärja – är Skandalen för de ännu ej i lasten fallna Barnen och att förlöparen af Min Salig faders dyrkjöpte Namn vilket jag af faderlig ömhet och Svaghet låtit dem ärfva / . . / börjar med detta befläckad.»

Av dessa citat framgår att Carl Georg Stjernsvärd nu nära nog är en bruten

man. I brev efter brev till Wirsén bönfällde, uppmanade, besvor och tiggde han om hjälp. Förmågan att sköta Pihlshult hade han inte längre. Redan i slutet av 1820 blev penningbristen akut. Den 18 december tackade han för en remissa på 600 Rdl Bco och skrev vidare till Wirsén:

»... Gud välsigne och bevara herr Baronen för dess Skygd. Så för mig som Barnen, Då de föddes ansåg jag dem som min Rickedom. Jag såg ej något rusckigt öde varcken för deras utkomst eller de afvägar de sedan kunde taga. Slaget är hårdt – men af dessa andra det hårdaste – då de afviker från dygdens väg. Den älstä är förlorad. / . . . / Jag hadde så väl behöft glädie af mina Barn.»

Det är förvånande men också belysande för Wirséns karaktär, att denne hårt upptagne man hela tiden varit beredd att bistå Stjernsvärd – även med pengar. Men inte utan redovisning. I ovannämnda brev lämnar Stjernsvärd uppgift på antalet anställda: »trädgårdsmästare och trädgårdsdräng, gårdsdräng eller rättare, tre plogdrängar, 2 arbetsdrängar, hushållerska, 4 pigor och 1 betjänt, kusk och lodsgosse.»

I förhållande till vanorna på Engeltöfta kunde denna tjänarstab anses vara blygsam, men svarade illa mot det aktuella ekonomiska läget. Wirsén framhöll säkert detta i nästa brev – kanske också såväl att Anna, nyss fyllda 45 år och de äldsta döttrarna kunde och borde hjälpa till i hushållet. Stjernsvärd skrev nämligen »... Herr Baronens allvarsamma Breffv har jag äran att emottaga, *Ondt som Gott* tar jag med tacksamhet emot.»

Påföljande vinter tilltog de ekonomiska bekymren, besvikelsen över Carls öde växte och blev till hat. Stjernsvärd började umgås med planer att lämna även Pihlshult. »Troligen med förlust, men ingalunda mot att vara fjettrad här» skrev han till Wirsén. Han kände en tilltagande

kraftlöshet och upplevde sin situation som förtvivlad. Han hade överlevt sig själv i Sverige och förbannade varje stund han stannade kvar sedan Engeltöfta sålts.

Slutet

Det nya året – 1825 – började med exekutiv auktion på Pihlshult. Fjorton dagar därefter insjuknade Anna. Stjernsvärd skrev till Wirsén 20 januari:

»Det synes som Helfvitet öpnat sitt gapp för att uppsluka mig för att låta mig känna all dess Wrede här på Jorden. Nu på 3dje dyngnet har jag ej varit afklädd utan vakat vid min Skiuka hustrus Säng – *Bekymmer, förkylningar genom Behofvet* att på sin Ålderdom tjäns-göra som Piga i sitt hushåll – för att vara taga otillräckeliga Matbitar för att de skulle räcka för dess hushåll – har gifvit henne den muskel-artade Neuralgie – att jag nu nyttjar den stund jag har ledig att för herr Baronen lätta vissa fortsatta bekymmer – *Och nu till ämnet*. Var Nådig låna mig 326 Rdl till betäckande af den sista hedersskuld jag ägt.»

I laga tid – 1 mars 1825 – sades arrendet av Pihlshult upp.¹⁸ Dock hoppades Stjernsvärd få bo kvar i huvudbyggnaden till den 15 maj. Han framhöll som orsak: »... med en sjuk kropp, sjuk hustru, barn som tarfvar uppfostran, måste jag söka retrahera i en större stad där jag kan indraga bekymren inom de Wäggar jag bebor.»

Därefter – den 6 mars skrev Carl Georg Stjernsvärd sitt testamente.¹⁹ Det är ett fint dokument, vari han förklarar sig vara försonad med sin Gud och, utan ringaste hat till någon människa, vara beredd lämna detta livet. Han hoppades att en nådig konung skulle utsträcka sin välgörande hand mot hans fattiga familj. Han bönfäller allra ödmjukast att Wirsén måtte bli hans hustrus och barns stöd. Inga notiser om hans död skulle införas i dagliga tidningar. Kistan skulle föras till Barkåkra kyrka.

Några dagar därefter fick Stjernsvärd svåra njurstensanfall: »nu vet jag ej mera kan återstå af Jordiska plågor.»

För att täcka ytterligare skulder blev det ännu en auktion på Pihlhult, då det sista av värde försålles. I slutet av mars skrev Stjernsvärd till Wirsén:

». . . af egen Kraft har det ej stått i min Förmåga längre spanna mot nöden. Dammluckan är nu uppdragen.»

Så följde ett nytt njurstensanfall i juni. Läkaren rekommenderade en kur i Karlsbad – till en sådan resa fanns inga medel. I stället blev det en sista auktion, då tydligen yttre inventarier såldes. Den inbringade 234 Rdl. Därefter den 26 maj skrev Stjernsvärd till Wirsén: »Vi drager åt Stockholm.»

Först på hösten anlände familjen till Stockholm i en »täckt resvagn för 4 personer och resvagn för 2 personer.» Det allra nödvändigaste, möbler sängkläder och husgeråd kom senare på foror.²⁰

Hur tänkte sig Stjernsvärd framtiden i Stockholm för sig och familjen? Själv var han nedbruten av sjukdom och dessutom utfattig. Hans hustru Anna var 49 år och hade troligen aldrig vistats i en större

stad, ej heller barnen. De två äldsta döttrarna var ogifta, de yngsta barnen 14 respektive 11 år. Sonen Carl var förskjuten, den andra sonen nybliven löjtnant, den tredje gick sista året på Karlberg och behövde fortfarande ekonomisk hjälp. Väl i Stockholm finner man familjen i Adolf Fredriks församling²¹ i kvarteret Träsket vid nuvarande Eriksbergsplan, ett område där fattigt folk bodde och där logipriset kunde vara överkomligt.

Det sista brevet till Wirsén skrev Stjernsvärd 16 oktober 1825:

». . . tag ej Onådigt upp jag supplicerar hos herr Baronen allerödmjukast. gif mig ett Hypoteque af 1.000 Rdl.»

Huruvida Wirsén bidrog även denna gång vet man ej. Däremot pantsattes några dagar senare 129 lod silver för 129 Rdl.

Den 19 november 1825 avled Carl Georg Stjernsvärd – dödsorsaken var stenplågor. Fem dagar därefter ägde jordfästningen rum i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm. Ett järnkors pryder graven. Där står:

På jorden mödor och strid
i jorden frid

Noter

¹ Art. MacLean, Rutger, Nordisk Familjebok 1912.

² A. Eskeröd, Carl Georg Stjernsvärd och Engeltotta. En skiss kring en jordbruksreformatör och hans verk. Fataburen 1952, sid. 43 ff.; art. Stjernsvärd, Carl Georg, Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok, del 7, Sthlm 1954.

³ Wirsén, Gustaf Fredrik (1779–1827), Nordisk Familjebok 1921. Wirsén var enligt riksarkivarie S. Clason, som skrivit om honom i NFB, en av vårt lands mest framstående statsmän i nyare tid. Hans arbetsbörda var enorm. Förutom att han var president i statskontoret satt han i en rad kommittéer. Han var ledamot av lantbruksakademien, 1824 blev han statsråd. Clason beskriver honom som lugnt manlig, med sällspord styrka i karaktären. Han var

färdig och sträv, fordrande, hatade allt förnämt dagdriveri och fjäsk, sparsam i levnadssättet.

Carl Georg Stjernsvärds brev med bilagor förvaras i den Wirsénska brevsamlingen i Riksarkivet i Stockholm.

⁴ Angående Rudolf Hodder Stjernsvärd (1728–1793), Wendela Skytte af Sättra (1732–1804) och Otto Tott till Skabersjö (1696–1758), se G. Elgenstierna. Den introducerade svenska adelns ättartavlor, (Sthlm 1925–1936), del VII, sid. 324 och sid. 695 ff.; del VIII, sid. 339.

⁵ Födelse- och dopbok, V. Ingelstads församling, Landsarkivet i Lund.

⁶ Ernst Moritz Arndt's resa genom Sverige år 1804. Fjerde Delen. Översatt af J. M. Stjernstolpe. Carl-

stad 1808, sid. 127 f. – Stavningen är här moderniserad.

⁷ Födelse- och dopböcker 1700–1800, Barkåkra församling, Landsarkivet i Lund.

⁸ D. Ruin-Ramsay, Sågen och sanning. Kring en skånegård – Engeltöfta. Stockholm 1961.

⁹ Stjernsvärd till Wirsén januari 1820. Detta och de i det följande citerade breven från Stjernsvärd till Wirsén återfinnes i Wirsénska brevsamlingen, Riksarkivet i Stockholm, till vilken det här en gång för alla hänvisas.

¹⁰ C. G. Stjernsvärd, Engeltöfta förr och nu, 1819. Där står bl.a. också: »Mina finansiella behov hava olyckligtvis satt mig i nödvändighet att utbjuda mina produkter istället för att låta dem efterfrågas och således har jag gemenligen måst åtnöja mig med ringare betalning än andra som kunnat avbida förmanligaste försäljningstillfällen.»

¹¹ Kristianstads läns hushållningssällskaps handlingar, mars 1814.

¹² B. Stjernsvärd, Lord Kellies arkiv på Cambo House i Skottland, Personhist.tidskrift 1957, sid. 134–142.

¹³ Anna Fredrike Lychou f. i Stockholm 1787 d. där 1853.

¹⁴ Husförhörlängd, Barkåkra församling, Landsarkivet i Lund.

¹⁵ Tornérhjelm Adolf Fredrik på Össjö, Kristianstads län 1768–1852. Skrivelsen bevarad i Wirsénska brevsamlingen i Riksarkivet i Stockholm.

¹⁶ Relationen som bifogades Stjernsvärds brev till Wirsén 30 april och alltså bevarats i Wirsénska brevsamlingen, innehåller märkliga uppgifter om vilka övergrepp underlydande stillatigande och försvarslösa fick utstå vid denna tid. Stjernsvärd inte bara upplevde hur hans livsverk raserades. Han fick också vetskap om de många personliga tragedier bland sina släktingar (på Annas sida) trotjänare och gårdsfolk, som blev följden av de Mottonis förval-

tarskap. Dennes fullständiga namn var Karl de Mottoni et Palatios (f. 1790, d. 1837).

¹⁷ Anna Fredrike Lychou (se ovan not 13) var dotter till en rådmän i Stockholm. Efter faderns död försörjde hon sig som lärarinna och guvernant, fint bildad »välansedd». Hon kom intet ont anande till Engeltöfta 1816, blev förälskad i den 8 år yngre Carl Stjernsvärd som var hemma på permission. Fredrike blev gravid och lämnade Engeltöfta under våren 1817 och tog sig upp till Misterhult i Kalmar län där hon hade vänner. Barnet, en dotter, föddes 29 november 1817. (Födelse och dopbok, Misterhults församling, Kalmar län, Landsarkivet i Vadstena). Så småningom erkände Carl Stjernsvärd faderskapet och Fredrike kunde låta kyrktaga sig. I januari 1820 blev hon ombedd komma till Pihlshult. Carl och Fredrike vigdes på Pihlshult 1 februari 1820 och Fredrikes heder var återställd. Makarna levde åtskilda – 1827 meddelade kämnärsrätten i Stockholm dom i skilsmässomålet. – Dottern Anna Karolina (Memea), g.m. expediteschefen i Riksmarkskalksämberet Vilhelm von Schoultz (1809–1885), blev farmors mor till Lennart Nyström, gift med författaren till denna uppsats.

¹⁸ Stjernsvärd till Ramel, Charles Emile (1750–1826), Övedskloster 1 mars 1825, i Wirsénska samlingen, Riksarkivet i Stockholm.

¹⁹ Testamente, kopia i Wirsénska samlingen, Riksarkivet i Stockholm.

²⁰ Detta framgår av bouppteckningen efter Stjernsvärd, daterad 11 febr. 1826, Stadsarkivet i Stockholm.

²¹ Mantalslängd för Adolf Fredriks församling 1825, Stadsarkivet i Stockholm.

Dessutom har värdefulla upplysningar och uppgifter lämnats av riddarhusgenealogen Pontus Möller.

Dikning i Skåne

Av Jens Möller

Kulturgeografiska institutionen, Sölvegatan 13, 223 62 Lund

En effektiv metod för att utvinna ny åkermark i Skåne under 1800-talet blev täckdikningen. Den bidrog starkt till att på många håll omvandla landskapet i riktning mot fulläkersbygd. Denna artikel behandlar täckdikningens genomförande i landskapet och uppmärksammar speciellt de sydsånska häraderna Ljunits och Herrestad.

»Och vattnet blöder bort.»

Carl Fries

Inledning

Allt sedan jordbruket började förekomma i Skåne för ungefär 6 000 år sedan har människan påverkat landskapet. Denna påverkan har skett med olika grad av intensitet; vissa expansions- respektive retardationsfaser kan urskiljas (se t.ex. Welinder 1975). En expansionsperiod var 1800-talet som med skifte av byarna och efterföljande jordmobilisering innebar ett starkt förändrat kulturlandskap. Den växande landsbygdsbefolkningen behövde allt större arealer, och mark som tidigare endast brukats extensivt togs nu i anspråk för mera intensivt jordbruk. Man började också intressera sig allt mer för den redan existerande åkermarken, bl.a. genom att introducera olika former av gödning och jordförbättring. Bland de förra märks vanlig stallgödsel, tång och konstgödsel, bland de senare märks torv, mangel och kalkning.

En av de allra viktigaste nyheterna för åkerbruket var dock införandet av täckdikning. Som metod var den välkänd sedan länge, men inte förrän man började använda tegelrör i mitten på 1800-talet kan nyheten sägas ha fått sitt genombrott. Denna uppsats syftar till att behandla täckdikningens införande i Skåne

i allmänhet och belysa utvecklingen i Ljunits och Herrestads häradar i synnerhet. Jag försöker följa täckdikningen som innovation och samtidigt beröra de konsekvenser den fick för det sydsånska landskapet. Jag har koncentrerat framställningen på utvecklingen före 1880, främst beroende på att det i Ehnbohm (1941) finns en genomgång av torrläggningar i Malmöhus län under perioden 1880–1935. Tiden före 1880 är också den mest intressanta, då en stor del av dräneringen i Skåne verkställdes under den perioden.

Källor, problem

Några helt tillförlitliga källor före 1880 finns inte. Dels antecknades inte alla dikningsföretag som fick statlig hjälp, dels utfördes många dräneringar helt på privat basis. Vad som finns att tillgå är hushållningssällskapens tryckta skrifter som sporadiskt berör dikning, dock oftast i mera allmänna ordalag. Statistik finns länsvis från 1860 och häradsvi 1833–58 och från 1865 (1867 och 1868 saknas), men bl.a. Zachrisson (1922) har påpekat brister och fel i siffrorna. Ett intressant material utgör lantbruksingenjörernas årsberättel-

ser, men även i dessa finns luckor och oklarheter (se vidare nedan). Inte heller för ett begränsat område, t.ex. ett härad, kan man vara säker på att alla dikningsplaner på gods och större gårdar finns bevarade; en del arkiv har brunnit och ur andra har kartorna förkommit under årens lopp. Landshövdingarnas femårsberättelser kan också vara till viss hjälp, fr.a. när grundmaterialet finns bevarat.

Någon fullständig studie över täckdikningens historia går således inte att göra. Föreliggande uppsats skall istället ses som en genomgång av olika källor, en prövning av deras värde och tillförlitlighet, och slutligen, ett försök till sammanställning.

Tidigare studier

I samband med de skånska hushållnings-sällskapens hundraårsjubileum skrev Zachrisson (1922) en bok om »Nyodling, torrläggning och bevattning i Skåne 1800–1914». Boken är den första i Sverige som på ett systematiskt sätt redogör för täckdikningens införande. Författaren använder sig huvudsakligen av tryckta källor, men uppmärksammar också t.ex. lantbruksingenjörernas handskrivna årsberättelser. Boken ger en bra introduktion till ämnet men vi kan konstatera flera fel när Zachrisson går ned i detalj. Ehnbohm (1941) redogör för torrläggningarna i Malmöhus län *efter* 1880 och använder synehandlingar över statsunderstödda företag som källor. Samma material nyttjar Lettström (1921) i sin studie av dräneringar efter 1880 i Ingelstads och Järrestads härad. Wolf (1956) visar med exempel från Kävlingeåns dalgång konsekvenserna av långtgående dikningsarbeten. Han jämför våtmarkerna på Skånska Rekonosceringskartan (början av 1800-talet) med dagens (1953) verklig-

het. Kartan är mycket illustrativ men viss kritik har riktats mot den (Emmanuelsson & Bergendorff 1983).

Den engelska litteraturen är förhållandevis begränsad. Darby (1964) skildrar i stort utvecklingen i England medan Sturges (1966) å ena sidan, och Collins och Jones (1967) å den andra, debatterar dräneringens betydelse för de tunga lerjordarna. Den förre pekar på den stora förbättring som dikningen innebar, något som de senare inte håller med om. De två artiklarna redovisar också olika siffror på hur mycket som egentligen utdikades. Phillips (1969) gjuter olja på vågorna och anser att med de stora källproblem som finns kan vi aldrig uttala oss om hur stora arealer som verkligen dränerades. Han betonar vikten av att i detalj studera enskilda gods, och i en senare artikel (1972) gör han själv en studie av ett gods i Yorkshire.

Samme författare har – tillsammans med Clout – skildrat täckdikningens utveckling i Frankrike under senare delen av 1800-talet (1970). Dikning med rör introducerades här vid seklets mitt, men trots ett allmänt uppsving inom jordbruket under denna tid, dränerades förhållandevis lite.

Täckdikningens historia

Redan vid vår tideräkningens början använde romarna i någon mån dränering (Zachrisson 1922). Deras diken – s.k. fontaneller – fylldes med vattenledande material såsom sten och ris och täcktes sedan över med jord. Först i modern tid började emellertid diskussionen om dikning komma igång på allvar, och som så många gånger förr skedde utvecklingen främst i England. Darby (1964) nämner »under-draining» som en metod som började användas i större skala i början av

1700-talet men som var känd åtminstone hundra år tidigare. Metoden var i stort den samma som romarna hade använt 1500 år tidigare. Den enda dränering som hade skett innan dess var den naturliga vattenavrinning som förekom utmed diken i de ryggade åkrarna, s.k. »furrow-draining» (Kerridge 1955).

År 1764 introducerade Joseph Elkington en ny dräneringsmetod som fick snabb spridning (Juhlin-Dannfelt 1925, Darby 1964). Det elkingtonska systemet gick ut på att borra ned till grundvattnet och sedan avleda detta med hjälp av naturligt fall i täckta diken. Tidigare metoder hade enbart tagit hänsyn till ytvattnet.

Tegelrör introducerades redan i början av 1800-talet men började användas i större skala först under 1840-talet sedan den första tegelrörsmaskinen konstruerats 1835 (Darby 1964). Det var framför allt godsens som var föregångare; de stora dräneringsarbetena krävde tillgång på både kapital och arbetskraft (Phillips 1972).

I Sverige nämner Linné de ryggade åkrarna där fårorna mellan tegarna tjänade som vattenledare. Metoden var dock arcalkrävande. Elkingtons metod presenterades i Sverige år 1803,¹ samtidigt som Carl Georg Stjernsvärd på Engeltöfta började anlägga täckta diken. Vid denna tid anställdes också den engelske agronomen George Stephens för tjänstgöring vid nyodlingar och torrlägningsarbeten över hela landet. Han kom dock främst att vara verksam i Svealand och norra Götaland. Hans »afhandling om ängsvattning, dikning och vallars anläggning» från 1841 var det första arbetet som skrevs på svenska i denna fråga. Den följdes av flera skrifter på 40- och 50-talen.² Tegelrör introducerades redan i slutet på 1840-talet (jfr ovan om England) bl.a. på

en del egendomar i Skåne (Zachrisson 1922). Morén (1953) nämner för övrigt lagman T. L. Sylvan på Öja gods utanför Ystad som den förste i landet som tillverkade dräneringsrör av tegel. Huruvida detta är korrekt är dock något osäkert. Antalet agronomer (från 1858 lantbruksingenjörer) som bistod vid dräneringsföretag ökade snabbt från två stycken 1848 till nio år 1865. Seklets mitt kan således sägas utgöra begynnelsen för täckdikningen i Sverige.

Utvecklingen i Skåne

Som tidigare antytts var Carl Georg Stjernsvärd troligen den förste täckdikaren i Skåne. Han fyllde de öppna diken med småsten och ris och bredde sedan ut mull ovanpå. Stjernsvärd fick inte någon direkt efterföljare, utan först i slutet på 1830-talet nämns från Bara härad att täckta diken delvis användes (Zachrisson 1922).

På det allmänna skånska lantbruksmötet i Ystad 1852 diskuterades livligt de nya jordförbättringsmetoderna, bl.a. frågan om öppna eller täckta diken. Användandet av tegelrör var ännu ingen självklarhet; det var flera på mötet som förespråkade den gamla metoden med sten och ris. Någon menade att:

»Sedan machiner för tegelrörs fabricerande finnas inom provinsen, wore det af intress, om någon behagade meddela hvad resultat de redan inom Skåne skedde grunddikningsföretag medfört».³

Frågan besvarades dock inte. Den rörfabrikation som åsyftas fanns huvudsakligen lokaliserad till de olika godsens. Allmänheten uppmanas att följa efter:

»... och hvad särskilt underdikning angår, så, oaktat den korta erfarenhet man ännu derom har hos oss, mana hittills gjorda försök till efterföljd med hänsyn till den nedlagda kostnaden».⁴

Samma år nämns i handlingarna att täckdikningen går framåt men att bristen på tegelrör var besvärande:

»Nu eger rörfabrikation i större skala och af-salu endast rum från ett tegelbruk, herr Nis-sens på Torreberga, och önskvärdt wore der-före om flere tegelbruksegare wille börja med rörfabrikationen; små fabriker för eget behof finnas hos flera».⁵

Täckdikningen hade med andra ord bara inletts i mitten på 1850-talet, ett fak-tum som också framgår om vi studerar grundmaterialet till landshövdingeberät-telsen för Malmöhus län 1851–55.⁶ Inför femårsberättelsen hade varje socken att svara på ett omfattande frågeformulär som behandlade jordbruk, befolkning, industri, handel m.m. I en av de första frågorna begär landshövdingen upplys-ning om »I hvad mon allmogen börjat an-vända mörkling och grunddikning?». En genomgång av de 266 socknar vars fråge-formulär är bevarade avslöjar att endast en, Hässlunda i Luggude härad, svarat att dikning används allmänt. Fyra socknar (Ask, Röstånga, Gylle och Bösarp) sva-rar att grunddikningen är i tilltagande, medan i övriga socknar används dikning-en inte alls eller »i ringa mon». Från Slim-minge (Vemmenhögs härad) meddelas: »Högst ringa, utom hvad angår Herregår-darne», ett svar som återkommer från fle-ra socknar.

Täckdikningen i Skåne tilltog emeller-tid snabbt och 1857 skriver hushållnings-sällskapet att:

»Grunddikningen winner för hvarje år allt flera vänner. Ehuru den ännu grunddikade arealen ej kan kallas betydlig, bör dock anmärkas, att flera funnit metoden lyckad».⁷

Återigen klagas på tegelrörsbristen men även på avsaknaden av skickliga per-soner och den otidsenliga lagstiftningen. Den första statistiken över dikning i Skå-

ne finner vi 1858 i Tidning för Landthus-hållning. I denna publicerade de bägge hushållningssällskapen siffror över dik-ningen nämnda år. För Malmöhus läns del redovisas också hur mycket som drä-nerats de senaste 25 åren, och resultatet presenteras häradsvis i figur 1. Det är inga stora arealer det rör sig om. Totalt täckdikades 8 360 hektar i Malmöhus län under perioden 1833–58, vilket skall jäm-föras med åren 1860–64 då över 10 000 hektar dikades. Dikningen hade nått längst i Ljunits/Herrestad (L & H) och Färs (Fä) härader, men även i Onsjö (On), Vemmenhög (V) och Rönnebergs (R) hade en del blivit utförd. Notera att grunddikningen med sten och ris fortfa-rande svarade för över hälften av den di-kade arealen. I Färs var i stort sett all dik-ning utförd med denna metod. I figur 2 redovisas den fortsatta, snabba utveck-lingen. Det är fr.a. under åren 1870–84 som den stora förvandlingen av Skånes åkrar sker. Enbart dessa femton år utdi-kades över 270 000 hektar, dvs. ungefär 25 % av Skånes totala yta!

Bristen på kunnig personal avhjälpes delvis genom att staten i mitten på år-hundradet började anställa ett antal lant-bruksingenjörer. Deras uppgifter var att bistå med sitt kunnande vid olika vatten-avledningar. Till en början utförde de också det praktiska arbetet men allt efter-som antalet förrättningar steg överläts detta arbete till medhjälpare.

I Skåne tjänstgjorde Philip Åkerman som agronom 1850–1857 och sedan som lantbruksingenjör fram till sin pension 1880. Åkerman verkade med andra ord just under den period som täckdikningen expanderade i Skåne. I hans årsberättel-ser kan vi följa förloppet i tid och rum. Det skall med en gång påpekas att det finns brister i materialet. Vissa år saknas

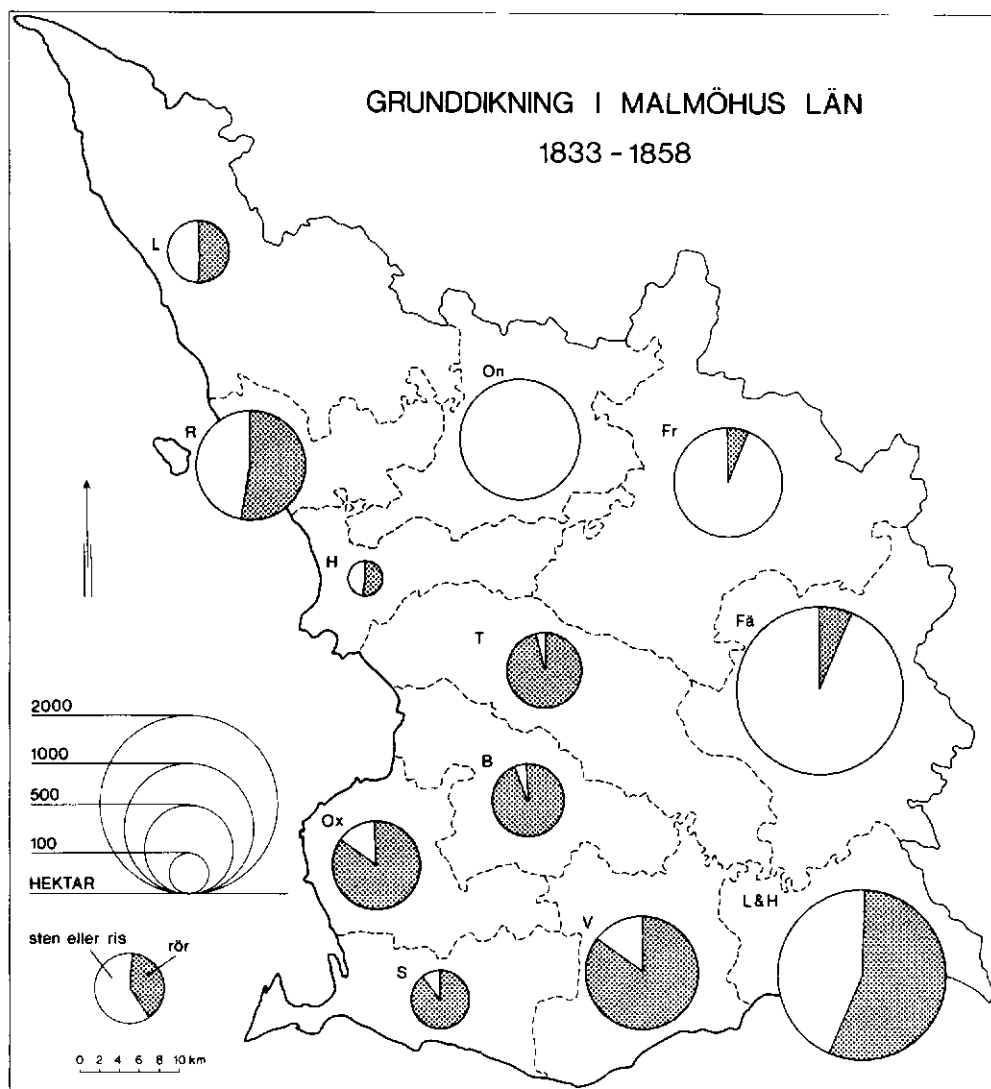

Fig. 1. Grunddikning i Malmöhus län 1833-58. Källa: Tidning för Landthushållning 1858.

helt, och i de som finns är detaljeringsnivån ojämn. Åkerman är ytterst noggrann i början av sin karriär men blir något slarvigare i slutet på 1870-talet. Han får också reprimander för detta från Lantbruksakademien och han skyller ömsom på sjukdom, ömsom på avsaknad av hjälp. Vissa problem uppstår också i och med att arealerna ibland redovisas i tunn-

land, ibland i kvadratrevar. Vi skall också ha i minne att många gods skötte dräneringen utan hjälp från staten och finns således inte medtagna i årsberättelserna. Vi måste med andra ord iakttaga viss försiktighet vid granskandet av materialet.

Under de 30 åren Åkerman var verksam finns 250 gods, gårdar och byar registrerade som rekvisiter av hans tjänster.

På de större gårdarna stannade Åkerman ofta upp till en vecka och återkom också under flera år. I figur 3–6 kan vi se resultatet av hans arbete. Kartorna redovisar samtliga förrättningsställen som vid de olika tidpunkterna sammanlagt dränerat minst 200 hektar. På den sista kartan – som visar situationen år 1879 (1880 saknas) – finns 60 företag markerade. År 1865, femton år efter Åkerman tillträdde, hade endast nio gårdar dikat mer än 200 hektar. Det var Hanaskog, Vittsköfle och Everöd i Kristianstads län, Dala strax söder om Malmö, Kragholm, Marsvinsholm och Asmåsa i södra Malmöhus län och Skarhult och Löberöd i centrala Skåne. De fem senare kan till viss del antas ha fungerat som innovationsspridare, eftersom vi på de följande kartorna ser att det finns en tendens till koncentration i södra och mellersta Skåne. Förutom här utbildades redan på 1870 års karta ett centrum i nordvästra delen av landskapet, där bland andra Kulla Gunnarstorp dikade stora arealer. I söder ser vi att nyheten spred sig fr.a. till Jordberga, St Markie, Dybeck och Bergsjöholm, medan många mindre gårdar i centrala Skåne dikade ut sina arealer under 1870-talet. Kartorna stämmer också överens med markägoförhållanden i Skåne. De tidiga dräneringarna utfördes främst i de delar av landskapet som dominerades av storgods (jfr markägokartan i Lewan 1970). Självklart spelade också naturförhållanden en viss roll. Kullabygden mellan Helsingborg och Kullen är t.ex. ovanligt svagt kuperad, något som borde uppmuntrat till dränering. Motsatta förhållanden finns på andra håll, t.ex. Rönneberga backar och delar av Kävlingeåns dalgång. Trots reservationen ovan mot materialet kan vi konstatera att nyheten spreds från vissa gårdar och så sent som

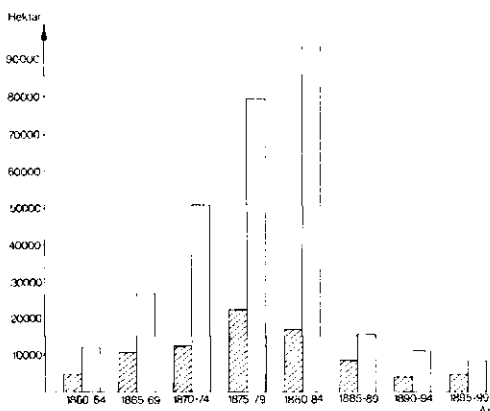

Fig. 2. Grunddikning i Skåne 1860–99. Mörk stapel=Kristianstads län, ljus stapel=Malmöhus län. Källa: Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, N) Jordbruk och Boskapsskötsel.

1879 syns fortfarande tydligt hur de dränerade gårdarna med få undantag ligger samlade i grupper. De fem främsta gårdarna vad gäller dränering fram till år 1879 var enligt årsberättelserna Jordberga (totalt dränerades 2 031 hektar), Löberöd (1 288 ha), Barsbäck (1 224 ha), Skarhult (895 ha) och Dybeck (812 ha).

Produktionen av tegelrör tog också fart under senare delen av 1800-talet. Hus-hållningssällskapet skrev 1860 att:

»Synnerligen betecknande i afseende på grunddikning är, att på mindre än 1 mils afstånd från den gamla rörfabriken å Torreberga, fyra bönder börjat tillverka tegelrör för afsalu, något som ej blott gjort tillgången på rör rikligare, utan ock betydligt nedtryckt priset å desamma, hvarigenom denna wiktiga grundförbättrings införande i wäsentlig mon blifwit underlättad.»⁸

En mängd nya tegelbruk uppstod under 1870- och 80-talen bara för att försvinna åren före första världskriget (Bjerring 1947). En stor del av produktionen utgjordes av dräneringsrör.

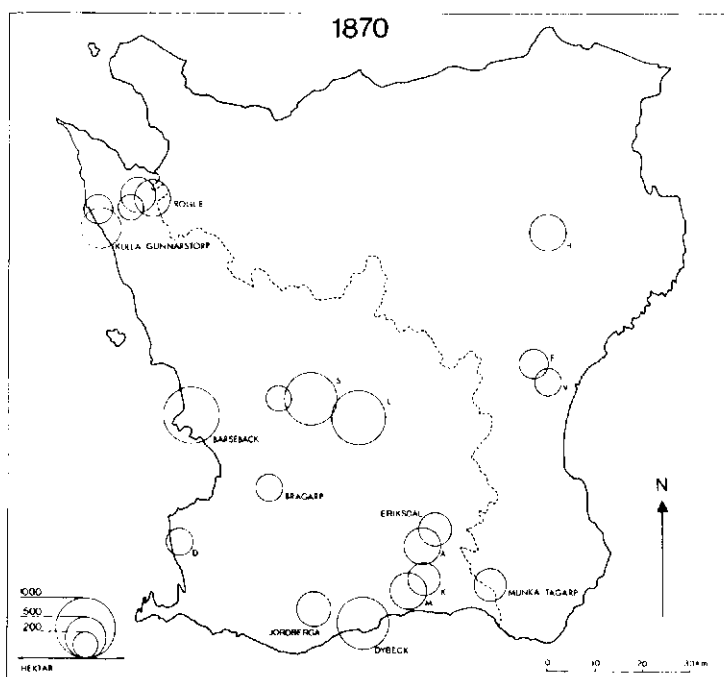
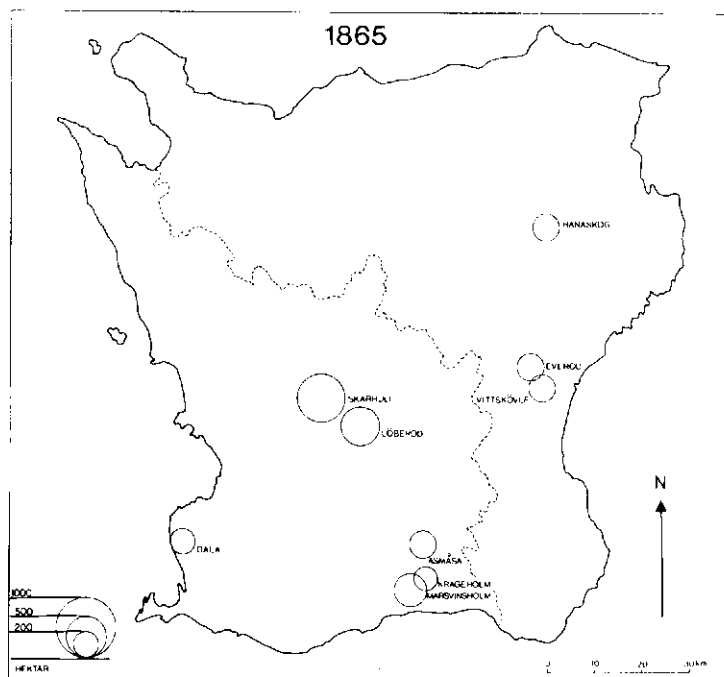
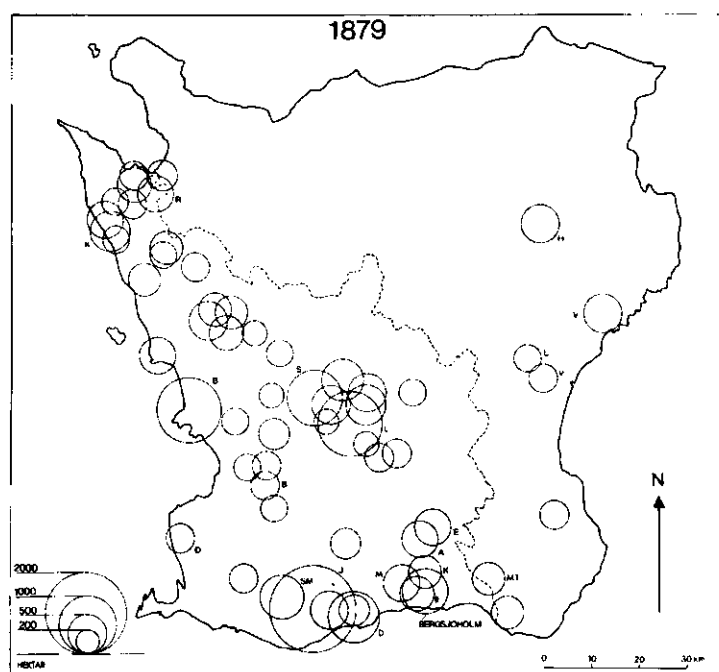
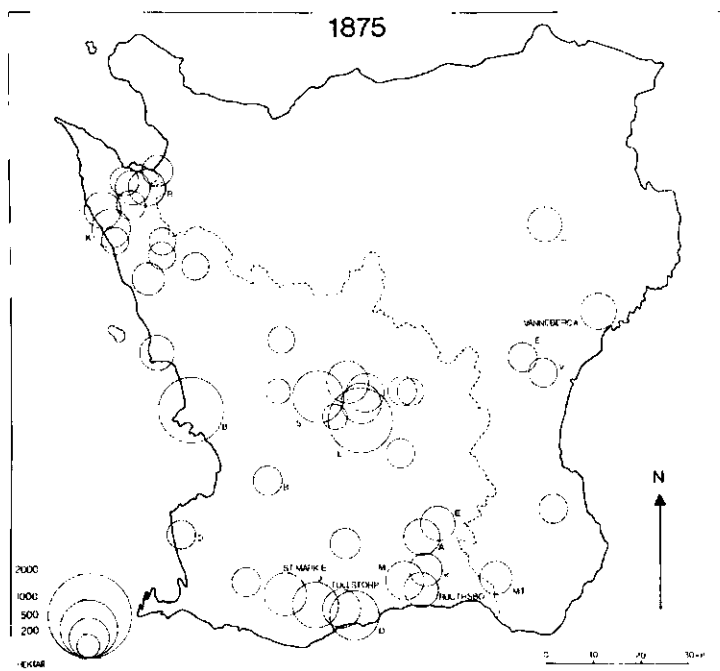

Fig. 3-6. Dikningsarbeten i Skåne utförda av lantbruksingenjör Åkerman och hans medarbetare 1865-79. Varje karta redovisar de enheter som t.o.m. respektive år sammanlagt dikat mer än 200 hektar. Källa: Lantbruksingenjörens årsberättelser.

Uppdraget som den ende lantbruksingenjören i landskapet medförde att arbetsbördan blev allt mer tyngande och 1861 begär Åkerman assistans i en skrivelse till Akademien. Han föreslår anställandet av ett antal »fördrängar» som skulle utföra det rent praktiska och mekaniska arbetet. Hushållningssällskapet beviljade medel för försöksverksamheten under 1861 med tre s.k. dikningsförmän. Provet slog väl ut och antalet dikningsförmän utökades successivt under 1860-talet.

Åkerman klagar i nästan varje årsberättelse på det ringa antalet medhjälpare. Trots att antalet dikningsförmän ökade var det inte tillräckligt. Så måste t.ex. 25 rekvisiter lämnas utan hjälp 1866. Ingenjören skyller detta bl.a. på det nya transportmedlet järnvägen: »De många järnvägsbyggena med sina jämförelsevis höga arvoden drar dugliga nivellörer dit».⁹

Den som ville komma i åtnjutande av ingenjörens tjänster fick skicka sina önskemål till Lantbruksakademien som sedan upprättade en resplan för hela nästkommande år. I ansökan skulle lokalisering, ändamål och beräknat antal dagar specificeras liksom platsen för närmsta gästgivaregård. Ingenjörens resor bekostades av staten medan rekvisiten fick stå för traktamentet.

Mot slutet av 1860-talet, och under hela 1870-talet upptogs en stor del av Åkermans arbete av större dikningsarbeten. En avdikningsplan över norra Luggude härad utfördes åren 1867–1870, och där efter följde liknande arbeten kring Segeås, Kävlingeåns och Højeås dalgångar. Det fanns långtgående planer på att täcka hela Malmöhus län med »hydrografiska kartor» i skala 1 : 8 000. År 1872 var 14 av 39 1/2 kvadratmil fullbordade. Om arbetet fullföljdes är dock oklart.

Dikning

i Ljunits och Herrestads härader

Som vi har sett i figurerna 3–6 började de sydöstkånska godsarna att dika ut sina marker tidigt. Krageholm och Marsvinsholm, men även Charlottenlund tillhörde alla föregångarna beträffande grunddikningen i Skåne. Redan 1837 skriver Ljunits och Herrestads Kontrakts Komitéens ordförande att man kan:

»således i allmänhet antaga, att vid alla större egendomar inom detta kontrakt och vid den jord, som eges eller brukas af Ståndspersoner, märkes ett tydligt sträfwande framåt; Det är således i synnerhet ibland allmogen, som konservatismen får söka sina anhängare».¹⁰

Tonerna går igen i andra kontraktsberättelser; den gängse uppfattningen är att det är »herremansklassen» som är först med att introducera nya idéer och tekniker. Kontraktsberättelsen fortsätter:

»Dikning icke iakttagas med det allvar och den noggrannhet, som erfordras för att förekomma wintersädens förderfwande af fuktig wäderlek / . . / i synnerhet gäller denna anmärkning allmogen».¹¹

Ett kvarts sekel senare har täckdikningen med rör kommit igång, även om mycket fortfarande återstår:

»De många större jordegarna inom detta kontrakt arbeta på sina egendomar förbättring i alla riktningar och de viktiga företagen, mergling och grunddikning, fortgå, synnerligen vid Marsvinsholm, Charlottenlund, Krageholm, St Herrestad, Rydsgård och Rynge, med afsigt att inom några år hafva hela åkermyrden fullständigt grunddikad och merglad. Tegelbruk finnas vid alla nämnde egendomar, gagnande både dem sjelfwe och kringboende, ehuru ännu icke rör hunnit tillverkas så tillräckligt att betydligare quantiteter deraf funnits till afsalu; och så har väl mergling, men ej rörläggning annat är undantagsvis, blifvit verkställd å öfrige herregårdar och hos allmogen».¹²

Totalt har det funnits tretton tegelbruk

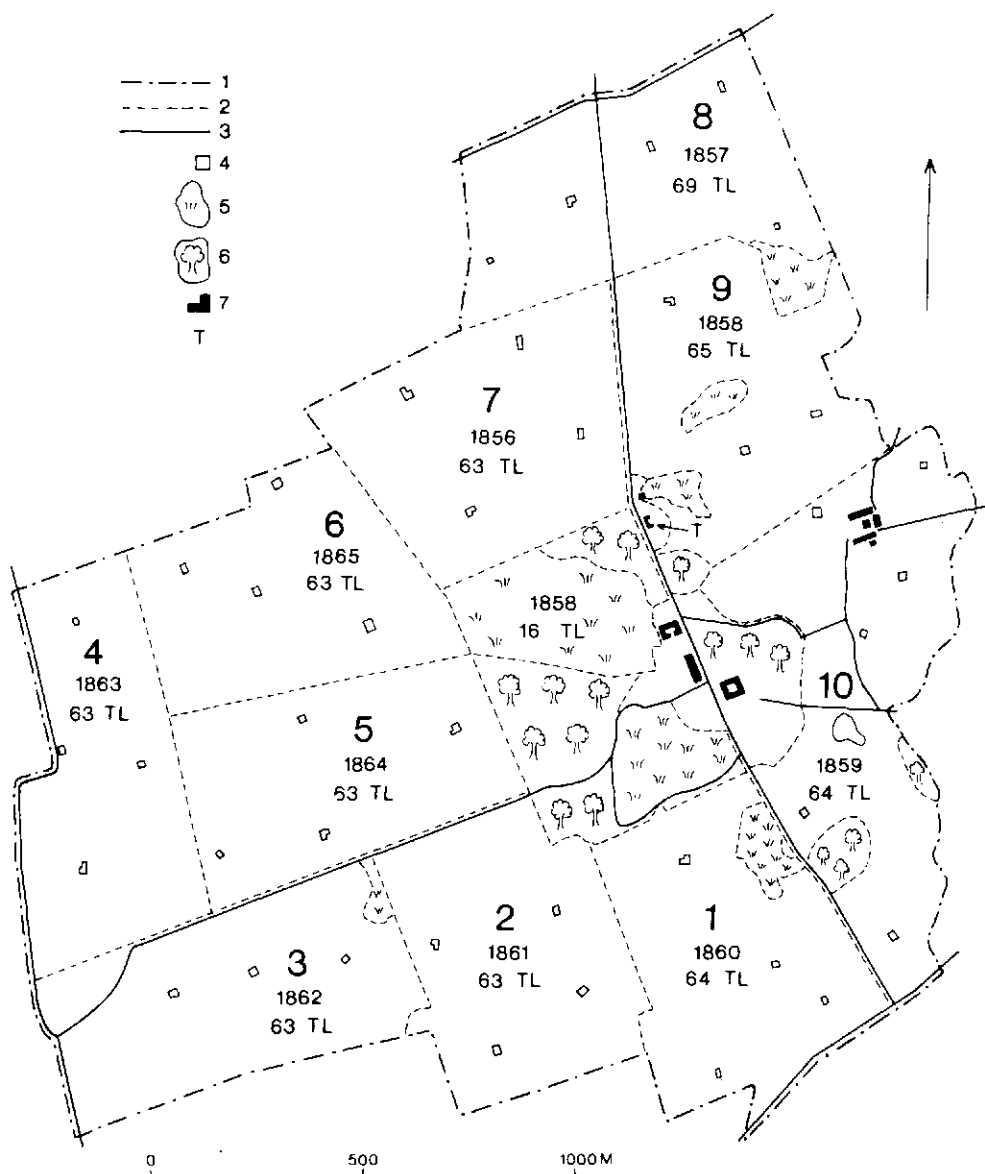

Fig. 7. Täckdikning på Charlottenlunds gods 1856–66. 1=yttre gräns för mark under godsets drift, 2=vånga-gräns, 3=vägar, 4=märgelgravar, 5=äng, 6=skog, 7=byggnad och T=tegelbruk. Källa: Kartor förvarade på godset.

i de bägge häraderna (Björning 1947), varav tio låg i anslutning till större gårdar. Av dessa saknade endast Kadesjö eget bruk.¹³

Under 1860- och 1870-talen tilltog dik-

ningen i Ljunits och Herrestad och 1875 kan vi läsa i årsberättelserna därifrån att:

»Mergling och dränering hvilka jordförbättringar redan äro afslutade på de större egendomarne, får man nu se temligen allmänt ut-

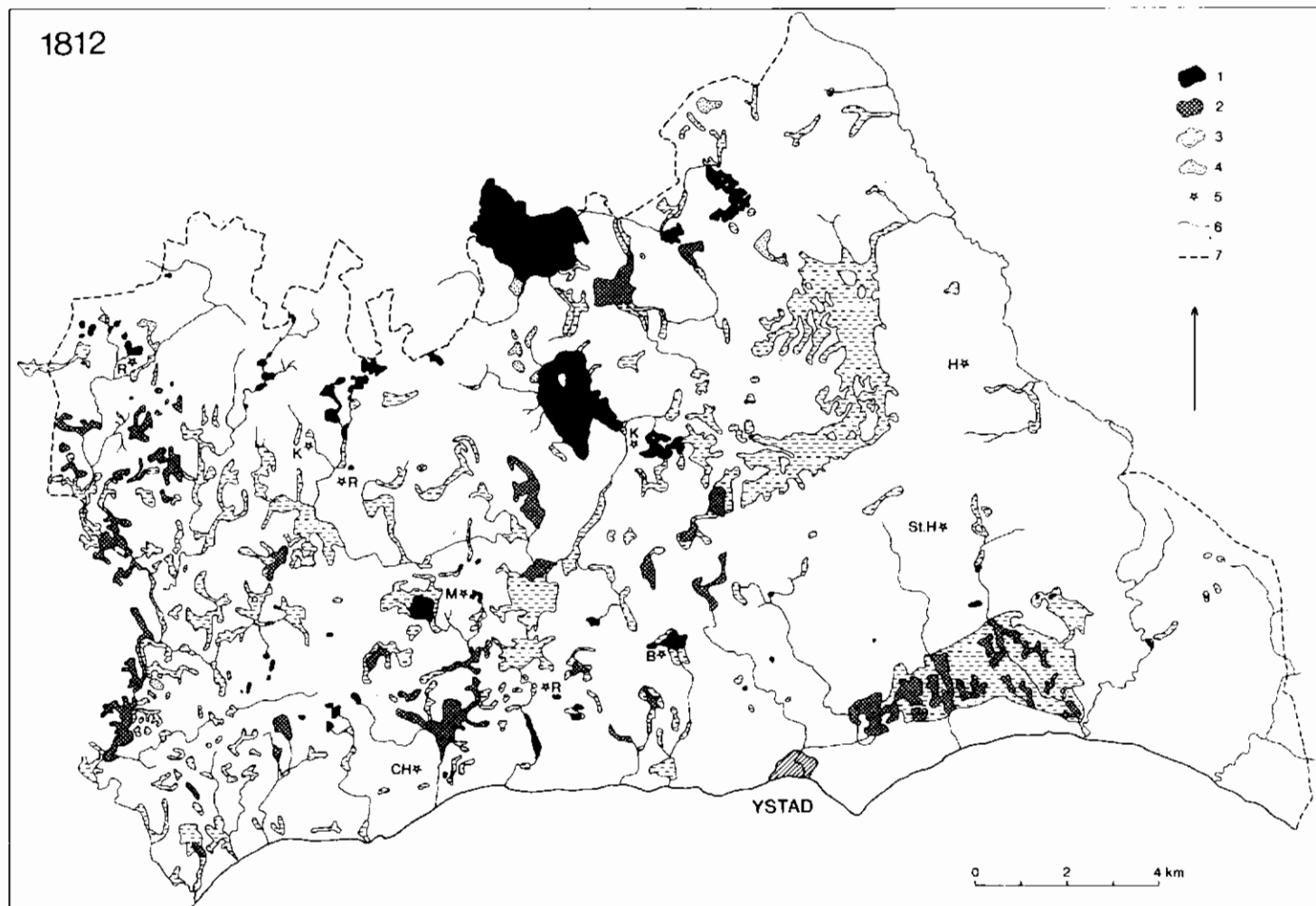

Fig. 8. Våtmarker i Ljunits och Herrestads häraders år 1812. 1=öppet vatten, 2=sankt kärr, 3=kärr/mosse, 4=öppen alskog av skottskogskaraktär på fuktäng, 5=huvudbyggnad på gods, 6=vattendrag och 7=områdesgräns som inte sammanfaller med vattendrag. Renritning efter Skånska Rekognosceringskartan.

1972

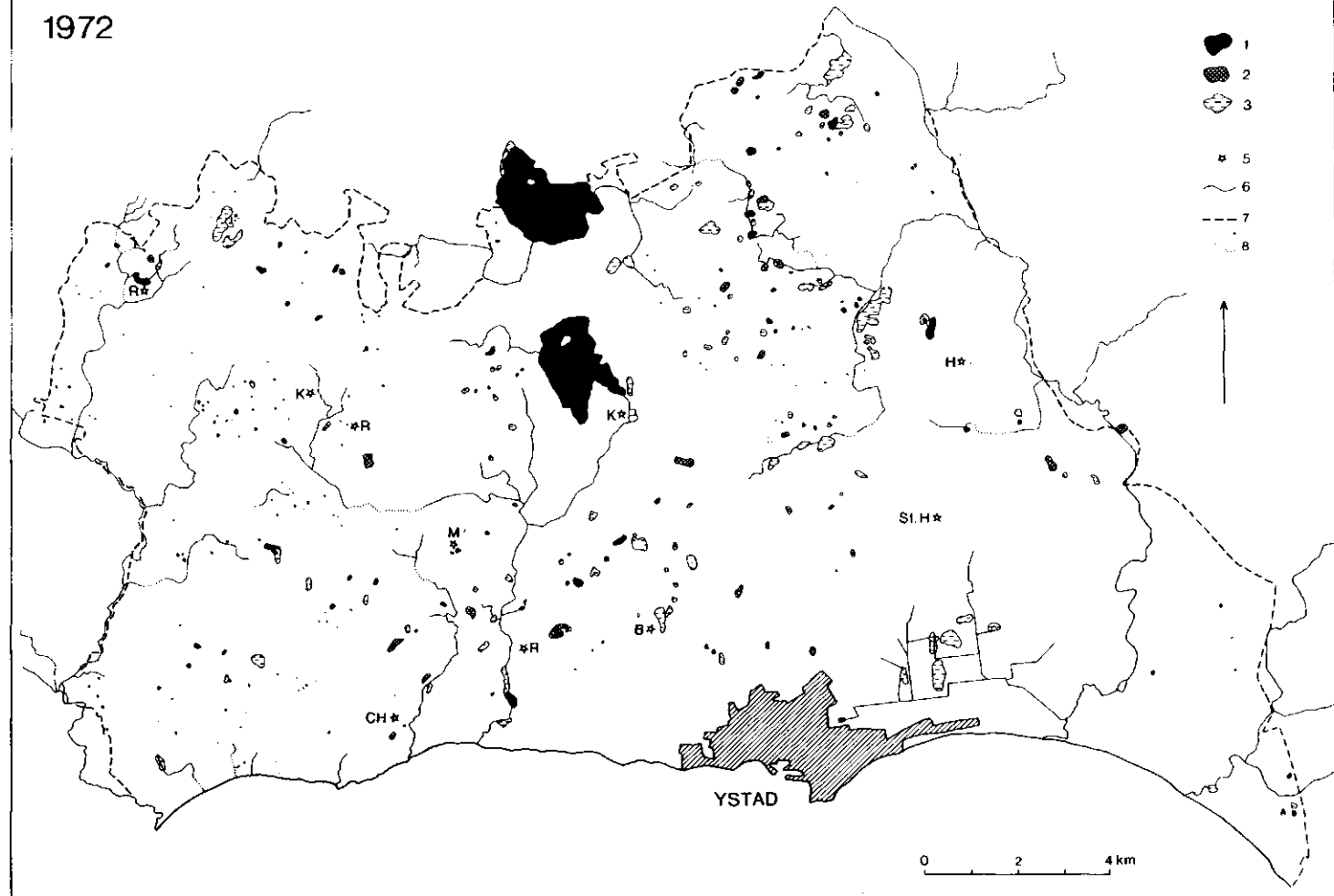

Fig. 9. Våtmarker i Ljunits och Herrestads häradar år 1972. 1=öppet vatten, 2=sänk mark tidvis vattenfylld, 3=sänk mark i övrigt, 5=huvudbyggnad på gods, 6=vattendrag, 7=områdesgräns som inte sammanfaller med vattendrag och 8=vattendrag under jorden. Renritning efter Topografiska kartan.

föras af den mindre, sjelfegande jordbrukaren och hos godsegarnes arrende-bönder».¹⁴

Allmänt tog det mellan fem och tio år för ett gods att dränera all mark och till hjälp hade man antingen lantbruksingenjören eller egna »dikningsförmän». Charlottenlund i Snårestads församling kan tjäna som exempel. Godset började dika ut redan 1856 och med några undantag dränerades sedan 63 tunnland årligen fram till 1867 (fig. 7). Enligt nuvarande inspektör fungerar drygt hälften av den ursprungliga dräneringen i princip fortfarande; det är bara dikesstammar och dräneringar i lågt liggande partier som man har behövt lägga om. Ofta tog godsen tillfället i akt och utförde mörklägning av den nydränerade arealen, så i mångt och mycket är dikningens historia också mörklägningens. (Notera t.ex. alla mörkläggningsgravarna i figur 7!).

I sin tolkning av Skånska Rekognosceringskartan urskiljer Emanuelsson & Bergendorff (1983) elva olika markanvändningsklasser åren 1812–20. För att kunna jämföra dagens landskap med det tidiga 1800-talets föreslår författarna olika tillvägagångssätt; frågan gäller helt enkelt vilka klasser som skall tas med vid jämförelsen. Figur 8 visar våtmarkernas utbredning i de två häraderna år 1812, och de medtagna klasserna (enligt Emanuelsson & Bergendorff) är 4, 8, 9 och 10. Dessa är »öppen alskog av skottskogskaraktär på fuktäng», »kärr/mosse», »sankt kärr» respektive »öppet vatten». Författarna har vänligen ställt sin arbetskarta till förfogande, vilket kraftigt underlättat arbetet. Figur 9 visar samma område enligt topografiska kartan 1972. Topografiska kartans klasser »öppet vatten», »sank mark tidvis vattenfylld» och »sank mark i övrigt» är medtagna. För att göra en så korrekt jämförel-

se som möjligt är den sistnämnda klassen något mer representerad här än på topografiska kartan. All sank mark finns nämligen inte medtagen på topografiska kartan, och kompletteringen har skett efter fältstudier under våren 1984.

Redan en hastig blick ger vid handen att stora förändringar har skett under de 160 åren. Det gamla landskapet var mer varierat och erbjöd framför allt en betydligt våtare terräng. Ljunits (i väster) dominerades av flera kärr och sjöar, medan vi i Herrestad (i öster) kunde finna många stora sankområden, t.ex. Öja mosse strax öster om Ystad och Kåta Kärr väster om Högestads gods (H). Kring de stora vattendragen utbreddes sig också stora områden som var mer eller mindre vattenfyllda. Ett bra exempel är Svartåns dalgång från Krageholmssjön (den södra av de två stora sjöarna) rakt ned till kusten. I dagens landskap finner vi en mängd småsjöar som utgör rester av de forna sankmarkerna. De stora mossarna är totalt utdikade och kring t.ex. Svartån finns idag högproduktiv jordbruksmark. Landskapet har också förlorat en mängd sjöar, t.ex. Svartskyllsjön (längst i nordost), Willvattenssjön (öster om Krageholmssjön), Bjersjöholmssjön (vid Bergsjöholm, B), Store Sjö (väster om Marsvinsholm, M) samt en mängd sjöar i nordväst.

Emanuelsson & Bergendorff beräknar de fyra klasserna våtmark i Herrestads härad 1812 och 1970-tal till 1380 ha respektive 148 ha (exklusive de två stora sjöarna). Detta innebär en minskning på 89 %! Inom parentes kan nämnas att omarkerade arealer 1812 till nästan 70 % utgjordes av betad och slåttad mark; 160 år senare utgjorde besädd mark ungefär lika stor andel vilket gör att författarna beräknar att åkerarealen är tre gånger så stor idag.

Jordbrukets inriktning hade naturligtvis betydelse för dikningsintresset. I det gamla 3-skiftesbruket spelade ängen stor roll (t.ex. de fuktiga sidvallsängarna på utmarkerna), men när man övergick till rotationsbruk med odlade vallar blev det mera angeläget att få kontroll över vattnet. I Ljunits och Herrestad var tresådet försvunnet redan på 1830-talet, men i det ersättande växelbruket förekom inte vallar i allmänhet förrän omkring 1850 (Lägnert 1955). Vallväxtodling och dränering infördes alltså ungefär vid samma tidpunkt.

Avslutning

När täckdikningen introducerades i mitten på 1800-talet var det många som var skeptiska till den nya metoden. Fördelarna med den ständigt ökade bruksarealen och ytvattnets snabba avrinning visade sig dock snart och täckdikningen tog fart. Som vi har sett var det närmast

godsen som var föregångare i mitten på 1800-talet, medan allmogen följde efter mot slutet av århundradet. Idag är i stort sett all mark dränerad.

Citatet i inledningen antyder dock att utvecklingen inte enbart varit av godo. I dikningens spår följer vattenerosion och grundvattensänkning, där framför allt det förra innebär stora problem. Med vattenerosion förstås transport av organiskt material och mineraler till vattendrag. Denna process, som således berövar markerna viktiga komponenter, har ökat i takt med att betesmarkerna försvunnit. Vi skall också ha i minne att försvunna våtmarker också betyder en försvunnen eller starkt minskande fauna. Småkryp, fåglar och andra djur var betydligt vanligare för bara 30 år sedan.

Vattnet blöder onekligen bort, och det är av stor vikt att vi är medvetna om följderna av våra ingrepp. Härvidlag spelar kunskapen om den historiska utvecklingen en stor roll.

Noter

¹ G. Adlersparre: Engelska sättet att leda vatten ifrån mossar och annan mark.

² Se t.ex. H. Stephens 1847, F. A. Dahl 1853 och L. Vincent 1853.

³ Skånska Hushållsföreningens handlingar 1, s. 31.

⁴ Skånska Hushållsföreningens handlingar 3, s. 4.

⁵ Skånska Hushållsföreningens handlingar 3, s. 114.

⁶ Malmöhus länsstyrelses landskanslis arkiv, D III:b, Landsarkivet i Lund.

⁷ Tidn. för Landthush. 1858, s. 5–6.

⁸ Tidn. för Landthush. 1860, s. 558.

⁹ Malmöhus läns Kongl. Hushålln. sällsk. quartalskr. 1872, s. 222.

¹⁰ Malmöhus läns Kongl. Hushållssällsk. handl. 5, s. 46.

¹¹ Malmöhus läns Kongl. Hushållssällsk. handl. 5, s. 47.

¹² Malmöhus läns Kongl. Hushållssällsk. handl. 1861–62, s. 13–14.

¹³ De tretton bruken var Rydsgård, Mossby, Ryng, Krageholm, Marsvinsholm, Charlottenlund, Ruuthsbo, Bergsjöholm, Ystad, Folkestorp, Öja, St. Herrestad och Fyledalen (Högestad).

¹⁴ Malmöhus läns Kongl. Hushålln. sällsk. quartalskr. 1875, s. 49.

Referenser

Adlersparre, G. 1803. Engelska sättet att leda vatten ifrån mossar och annan sank mark, efter Elkingtons grundsatser – Stockholm.
Björning, L. 1947. Skånes jord- och stenindustri.

Dess utveckling, lokalisering och betydelse ur näringsgeografisk synvinkel – Lund.

Collins, E. J. T. & Jones, E. L. 1967. Sectoral Advancement in English Agriculture 1850–80 – Agricul-

- tural History Review 15: 65–81.
- Dahl, F. A. 1853. Om åkerjordens avdikning – Uppsala.
- Darby, H. C. 1964. The Draining of the English Clay-Lands – Geographische Zeitschrift 52: 190–201.
- Ehnbom, K. 1941. Statsunderstödda torrläggningar och nyodlingar i Malmöhus län åren 1880–1935 – Svensk Geografisk Årsbok 17: 22–48.
- Emanuelsson, U. & Bergendorff, C. 1983. Skånes natur vid 1800-talets början – en växtekologisk utvärdering av den skånska rekognosceringskartan – ALE 4/1983: 18–40.
- Juhlin-Dannfelt, H. J. B. 1925. Lantbrukets historia – Stockholm.
- Kerridge, E. 1955. A Reconsideration of Some Former Husbandary Practices – Agricultural History Review 3: 26–40.
- Lettström, G. H. 1921. Ett bidrag till Skånes dikningsstatistik – Kungl. Lantbruks-Akademins Handl. och Tidskrift 1921: 467–497.
- Lewan, N. 1970. Godsen, kulturlandskapet och framtiden – Skånes hembygdsförbund årsbok: 15–26.
- Lägnert, F. 1955. Syd- och mellansvenska växtföljder. Del I. De äldre brukningssystemens upplösning under 1800-talet – Lund.
- Morén, F. W. 1953. Ystads historia, del II 1792–1862 – Ystad.
- Phillips, A. D. M. 1969. Underdraining and the English Claylands, 1850–80: A Review – Agricultural History Review 17: 44–55.
- 1972. The Development of Underdraining on a Yorkshire Estate During the Nineteenth Century – Yorkshire Archaeological Journal 44: 195–206.
- Phillips, A. D. M. & Clout, H. D. 1970. Underdraining in France During the Second Half of the Nineteenth Century – Inst. of British Geographers, Transactions 51: 71–94.
- Stephens, G. 1841. Afhandling om ängsvattnig, dikning och vallars anläggning – Stockholm.
- Stephens, H. 1847. Handbok uti praktisk avdikning – Stockholm.
- Sturgess, R. W. 1966. The Agricultural Revolution on the English Clays – Agricultural History Review 14: 104–121.
- Welinder, S. 1975. Prehistoric Agriculture in Eastern Middle Sweden – Lund.
- Vincent, L. 1853. Handbok i rördikning (draining) eller sättet att medelst täckta diken afleda öfverflödigt vatten från åker och odlad äng – Stockholm.
- Wolf, Ph. 1956. Utdikad civilisation – Skrifter utgivna av Svenska Lax- och Laxöringsföreningen VII, Malmö.
- Zachrisson, A. 1922. Nyodling, torrläggning och bevattning i Skåne 1800–1914 – Skrifter utgivna av de Skånska Hushållningssällskapen II, 4, Lund.

Övriga källor

- Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, N) Jordbruk och Boskapsskötsel. Stockholm 1860–99.
- Malmöhus läns Kongl. Hushållssällskaps handlingar. Lund och Malmö 1817–52, 1863–72.
- Malmöhus läns Kongl. Hushållningssällskaps kvartalskrift. Malmö 1872–1900.
- Skånska Hushållsföreningens handlingar. Malmö 1853–56.
- Tidning för Landthushållning. Lund 1855–61.
- Charlottenlunds godsarkiv: Dikningsplaner.
- Landsarkivet, Lund: Handlingar till landshövdingens i Malmöhus län femårsberättelser i Malmöhus länsstyrelses landskanslis arkiv.
- Lantbruksakademien, Stockholm: Lantbruksingenjörernas årsberättelser.

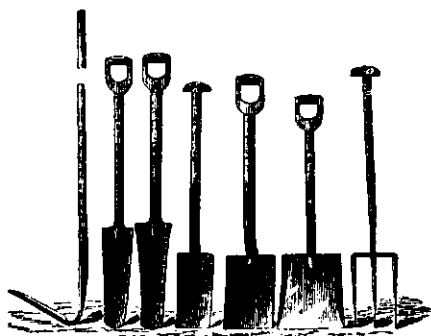

Fig. 10. Täckdikningsredskap av äldre typ. (Ur Zachrisson 1922).

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av ALE, historisk tidskrift för Skåneland, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från statens humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsråd. Brev och manus till redaktionen adresseras till fil. dr Sten Skansjö, Historiska institutionen, Magle Lilla Kyrkogata 9 A, 223 51 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 40 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Adress till föreningens skattmästare, Allan Persson: Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, arkivarie Anders Persson, Landsarkivet i Lund, Box 2016, 220 02 Lund eller hos skattmästaren.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., museichef Torkel Eriksson, Helsingborg, v.ordf., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, sekr., professor Lars Larsson, V. Nöbelöv, v.sekr., fil. kand. Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, professor Erik Cinthio, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, byråchef Evald Gustafsson, Sthlm, överstelöjtn. Sven Hedén, Ystad, fil. lic. Lars-Göran Kindström, Helsingborg, t.f. landsarkivarie Anna-Christina Meurling, Lund, antikvarie Nils Nilsson, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, länsmuseum Bengt-Arne Persson, Varberg, professor Göran Rystad, Lund, fil. dr Sten Skansjö, Lund, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

